

ONKOLOGIK ATAMALARINING SEMANTIK TAHLILI

Avliyoqulova Lola Bebutovna

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada onkologiya terminologiyasi kichik tizimining semantik tahlili natijalari keltirilgan. Ushbu kichik tizim misolida jahon tilshunosligi va o'zbek tilshunosligidagi onkoterminalarning semantik tarkibida sezilarli o'xshashlik borligi haqida xulosa qilingan. Ushbu tahlil o'sma atamalarini tashkil etish va tarjima qilish kabi amaliy terminologiya muammolarini hal qilishni osonlashtiradi.

Kalit so'zlar: semantik tahlil, onkologik atama, o'sma, saraton, karsinoma, sarkoma.

Аннотация. В статье представлены результаты семантического анализа существующей в онкологической терминологической системе подсистемы терминов, обозначающих опухоли органов мочеполовой системы. Сделан вывод о наличии значительного сходства в семантическом составе онкотерминов на примере рассматриваемой подсистемы терминов, что способствует решению таких практических задач терминоведения, как упорядочение и перевод терминов, обозначающих опухоли.

Ключевые слова: семантический анализ, онкологический термин, опухоль, карсинома, саркома.

Semantik tahlil shuni ko'rsatdiki, o'zbek tibbiy atamaları lotincha atamalarga mos keladigan ruscha so'zlar va ildizlardan ("suyak", "kanal") hosil bo'lgan; rus tibbiy atamalarini shakllantirishda ona tilidagi so'zlar, neologizmlar, transliteratsiyalar va klassik tillardan olingan qarzlar (masalan, "vena", "plevra" va "mushak") ham ishlatilgan.

Terminologiya tizimi asosan otlar, sifatlar va kesimlardan yasalgan bir so'zli va ko'p so'zli otlarning birikmasidir, ba'zan raqamlar, bog'lovchilar va predloglardan foydalanadi, lekin har doim fe'llar yoki ravishlarsiz ("uyqu arteriyasi", "ko'priikka shoxlar"). Nominativ noaniqliklar odatda pozitsiya, shakl, tashqi ko'rinish, funksiya va bog'liqlikni aniqlash bilan bog'liq ("hidlash bezlari"). Ingliz tibbiy terminologiyasi atamalarni shakllantirishning o'ziga xos usullariga ega - birikmalar (bosh og'rig'i, umurtqa pog'onasi, oshqozon-ichak trakti) va mavjud so'zlarni birikmalarga sintez qilish (yurak-qon tomir kasalliklari); qisqartmalarning ko'pligi, ayniqsa rivojlanishning zamonaviy bosqichida (OITS, BP, T, EKG); Klassik atamalarni shakllantirish uchun yunoncha terminologik elementlar va ularning lotincha ekvivalentlari qo'llaniladi.

Jahon terminologiyasi tarixidan ma'lumki, "karsinoma" atamasi XVIII asrning boshlarida ingliz tiliga o'zlashtirilgan va yaralanishdan oldin paydo bo'lgan "saraton" kasalligining bir turini belgilash uchun xizmat qilgan. XVIII asrning o'rtalariga kelib, "saraton" va "karsinoma" atamaları allaqachon bir-birining o'rnida ishlatilgan.

XIX asrda xavfli o'smalarni hujayra darajasida o'rganish shuni ko'rsatdiki, ular kelib chiqishi bo'yicha ikki sinfga bo'lingan: epitelial va biriktiruvchi to'qima o'smalari. Birinchisiga karsinoma, ikkinchisiga esa "sarkoma" atamasi berilgan. Birinchisini "karsinoma" deb belgilash mantiqan to'g'ri keladi, chunki bu atama asosan bu tushunchani bildirgan va ilgari (XVIII asr), ammo XIX asrga kelib u allaqachon ilmiy umumlashtirish darajasiga yetgan edi. Bir muncha vaqt davomida "saraton" va "karsinoma" atamalari bir xil tushunchani bildiradi deb hisoblanganligi sababli, "saraton" atamasi, "karsinoma" kabi, epitelial to'qimalardan rivojlanayotgan o'smalarni belgilash uchun ishlatila boshlandi.

Zamonaviy tibbiyot terminologiyasida "saraton" atamasi ikki ma'noga ega: 1) har qanday xavfli o'sma; 2) epitelial hujayralardan kelib chiqadigan xavfli o'sma. Birinchi ma'noda "saraton" atamasi taxminan 200 xil kasallikni qamrab oluvchi umumiy, umumiy tushunchani ifodalaydi; ikkinchi ma'noda u o'ziga xos tushunchani, ya'ni faqat epitelial kelib chiqishi bo'lgan xavfli o'smalarni ifodalaydi. "Saraton" atamasining birinchi ma'nosi onkologik terminologiyaga tegishli bo'lsa-da, o'sma kasalliklarining nozologik tasnifiga kiritilmagan iboralarda ifodalanadi. Masalan: "saraton" bemori – saraton kasalligi bilan og'rigan bemor, "saraton tadqiqotlari" – saraton tadqiqot markazi, "saratonni nazorat qilish markazi" – saratonni nazorat qilish choralari.

"Saraton" atamasining ikkinchi ma'nosi nozologik tasnifning bir qismi bo'lgan ikki so'zli terminologik birikmalarda ifodalanadi. Ilmiy nashrlarda ba'zi hollarda "saraton" va "karsinoma" atamalari bir-birining o'rnida ikki so'zli birikmalarda ishlatilishi mumkin. Masalan: "Bellini kanali karsinomasi" – Bellin kanalining karsinomasi, "Bellini kanali saratoni" – Bellin kanalining saratoni.

Ma'lumki, qo'shimchalar ular belgilaydigan tushunchaning kategorik bog'liqligini atama tuzilishida aks ettirishga imkon beradi. Masalan, "–oma/–oma" qo'shimchasi onkologiya terminologiyasida ko'plab monoleksemik atamalar uchun umumiydir, chunki "–oma/–oma" morfemasi va "o'sma" tushunchasi o'rtasida to'g'ridan to'g'ri bog'liqlik mavjud.

Monoleksemik atamalarning ikkita semantik modeli farqlanadi. Birinchi model organlar, organik tuzilmalar, to'qimalar va o'smalar rivojlanadigan hujayralar nomlarini aks ettiradi, masalan: nefroma/nefroma — buyrak o'smasi, kistoma/tsistoma — siydik pufagi o'smasi. Ikkinchi model o'smaning qattiqligi, rangi, tuzilishi va shakli kabi xususiyatlarini tavsiflovchi nomlarni aks ettiradi, masalan: scirrroma/scirrroma – qattiq o'sma, chloroma/chloroma – yashil o'sma, colloma/colloma – glutinli o'sma, solenoma/solenoma – kartoshkaga o'xshash o'sma, textoma/textoma – to'rsimon tuzilishga ega o'sma va boshqalar.

Onkologiya sohasidagi rasmiy atama turlarini o'rganish affikslar va affiksoidlarga asoslangan modellarni shakllantirish tendentsiyasini ko'rsatadi. Bular atama hosil qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, "–oma/–oma" atama elementi ko'plab monoleksik atamalarning qo'llab-quvvatlovchi elementi bo'lib xizmat qiladi, chunki u bu sohadagi asosiy atama bo'lgan "o'sma" tushunchasi bilan bog'liq.

Xulosa. Onkologiya sohasidagi bilimlarning o'sishi "o'sma" tushunchasining yanada rivojlanishiga olib keldi, bu esa asosiy tushuncha va uning ko'plab atributlari o'rtasidagi

murakkabroq munosabatlarni aks ettira oladigan yangi terminologik modellarni yaratishga olib keldi. Hozirgi vaqtda, ICD-10 da onkologiya atamalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, polileksik atamalarning ikki komponentli modeli jahon tilshunosligidagi onkologiya atamalari orasida eng samarali hisoblanadi. Ushbu atamalarning mazmuni asosiy tushunchaning turli xil atributlari va xususiyatlarini ifodalashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кириллова, Т.С. Пути формирования и лексические особенности английской терминологии подъязыка медицины (дерматология–венерология): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Т.С. Кириллова — Пятигорск, 1990. — С. 14–16.
2. Лейчик, В.М. Оптимальная длина и оптимальная структура термина / В.М. Лейчик // Вопросы языкознания. — М., 1981. — Вып. 2. — С. 63–73.
3. Лидов, И.П. Актуальные вопросы упорядочения медицинской терминологии / И.П. Лидов // Научно–техническая терминология. — М., 1985. — Вып. 1. — С. 16–17.
4. Лотте, Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лотте. — М., 1982. — С. 108–135.
5. Немченко, В.Н. Термины «аффиксоид», «префиксоид», «суффиксоид» и их синонимы в современном языкознании // Гуманитарные термины в специальной литературе. / В.Н. Немченко. — Горький, 1990. — С 31–40.
6. Филиппова, Е.В. Типология онкологических терминов в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. / Е.В. Филиппова. — М., 1991. — С. 15–16.
7. Чернявский, М.Н. Краткий очерк по истории и проблемам упорядочения медицинской терминологии / М.Н. Чернявский // Энциклопедический словарь медицинских терминов. — М., 1984. — С. 412–413.